

Szekeres László

A RÉGÉSZETI KUTATÁS ÁTTEKINTÉSE BÁCSKÁBAN 1945-ig

Dr. Bori Imrénének, egy régi adósság fejében

A vajdasági régészeti kutatás története az I. világháború előtt határozottan három területi részre osztható: a Bácskában, a Bánátban és a Szerémségben folytatott kutatások külön történetére. Ha tekintettel vagyunk arra a visszaesésre, amely a két világháború közötti időszakra annyira jellemző, amikor a kutatások — ha nem is teljesen — leálltak, ez a tagozódás indokolt ebben a periódusban is, sőt a II. világháború alatt beállt események következtében végigkísérhető egészen a felszabadulás utáni időkig.

Egypár kevésbé fontos körülménytől eltekintve másként alakult a kutatás menete Bácskában, másként Bánátban és egészen másként a Szerémségben. Mind a három területen más-más szubjektív és objektív feltételek játszottak közre mind a régészeti kutatás megindulása és a múzeumi hálózat kialakulása, mind pedig a kutatás folytonosságát részben biztosító regionális szervezetek kialakulása esetében.

Ennélfogva teljesen indokoltnak tartjuk a többi területtől függetlenül a Bácskában végzett régészeti kutatásokkal való foglalkozást egészen 1945-ig.

A valamikori Bács-Bodrog vármegye területén, a tulajdonképpeni Bácskában, a rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy a régészeti jellegű, a föld felszínén is megfigyelhető nagyobb objektumok (sáncok, földvárak, halmok) rendszeres megfigyelése és leírása már igen régen elkezdődött. Az első kutatások a Zentai csatát (1697) követő évek folyamán zajlottak le és Luigi Fernando Marsigli gróf nevéhez fűződnek, akit Leonardo da Vinci óta joggal tartanak Európa leguniverzálisabb szellemének. Mint az osztrák vezérkar főnöke, a törökök elleni hadjárat és egyéb ténykedése idején is lelkes kutató maradt. Minden alkalmat felhasznált arra, hogy adatokat gyűjtsön, hogy kutatásokat végezzen és feljegyzéseket készítsen mindazokról a területekről, amelyeken megfordult.¹ Szerencsénkre Bácskát is útjába ejtette.

A XVIII. századból nincsenek közvetlen adataink arról, hogy folyt-e gyűjtési munka, és ha folyt, az milyen mértékű volt. Azt sem tudhatjuk, hogy az esetleges leletek kinek a kezébe, vagy hová kerültek. Az viszont kétségtelen, hogy közvetett úton folyt a műemlékvédelem, mégpedig úgy, hogy az akkoriban készített kataszteri és katonai térképeken pontosan feltüntették

a föld felszínén megfigyelhető, az emberi kéz által létrehozott, de időközben nagyrészt elpusztult létesítményeket. Ezek természetesen maradék nélkül beleillettek a régészeti lelőhely fogalmába.

A XIX. század első felében egypár magán- és egyéb, többé-kevésbé hivatalos gyűjteményről szerezhettünk tudomást. Így például a Pozsonyban megjelenő *Századunk* című folyóirat 1839-i évfolyamában megemlíti, hogy Szabadkán a főispáni helytartónak akkoriban híres és értékes műgyűjteménye volt.² Ismert tény az is, hogy 1847-ben született meg Budán a Szerb Matica döntése, amely szerint múzeumot alapítanak. A Matica gyűjteményének egy részéből nőtt ki a mai Vajdasági Múzeum, s ha nem is voltak abban a gyűjteményben számosak a régészeti tárgyak, éppen a későbbi szerepük miatt megérdemlik az említést. Az a tény azonban, hogy Zentán a Városházán már 1848-ban létezett egy régiséggyűjtemény, még szakkörökben sem eléggé ismert.³

1839 után, amikor Joseph Dörner Bánát történetével foglalkozó műve napvilágot látott,⁴ egyre-másra jelentek meg a többi bánati összefoglaló munkák és dolgozatok Bárány Ágoston, Leonhard Böhm, Despinits Péter (Petar Despinic), Miletz János, Szentkláray Jenő tollából, a Bácskában viszont még csend honolt.

Ezt a csendet Dudás Gyula törte meg egy írásával, amelyben egy vármegyei történelmi társulat megalakításának gondolatával foglalkozik és a következőket mondja: „Épp azért első renden az anyaggyűjtés lenne főfeladatunk... megóvni a végpusztulástól a történelmi emlékü romokat, felkutatni a vármegyében, de sőt az egész hazánkban elszórtan létező s ránk, múltunkra vonatkozó mindennemű régiségeket, történelmi emlékeket... az ősi-, ó- és középkori műrégiségeket, adományozás és vásárlás útján összegyűjteni, azok tanulmányozását valamint ismertetését lehetővé tenni... végre a hazai történettudomány és archeológia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébreszteni.”⁵

A teljes igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az idézett folyóiratot (Bács-Bodrogh) 1878-ban Dudás Ödön alapította és szerkesztette Pacséron, aki elsőnek vette nálunk folyóirata programjába a régészeti kutatás támogatását is. — A *Bács-Bodrogh* évnegyedes folyóirat a helytörténelem, a népismeret, a statisztika és a régészet köréből. — Sajnos, sokáig nem ápolhatta folyóiratában a régészet tudományát, mert lapja hamarosan megszűnt.

Az érésben levő gondolatot egy nagy lépéssel vitte tovább Iványi István viszonylag rövid, de kutatástörténeti szempontból annál jelentősebb felhívásával, amelyben a vármegyei történelmi társulat megalakításának ügyét sürgette a *Századok*, az akkori idők legrangosabb magyar történelmi folyóirata hasábjain⁶.

A viszonylagos késés okát abban állapíthatjuk meg, hogy Bácskában a szomszédos területektől eltérően híján vagyunk rómaikori leleteknek, annak a médiumnak, amely egybeült majdnem kivétel nélkül a történeti és régészeti kutatások kiinduló alapja volt.

Az errefelé jelentkező igényekkel párhuzamosan, a múlt század második harmadában, egyre fontosabb szerepet kapnak a gimnáziumokban a régiséggyűjtemények. Közvetlen vagy közvetett forrásokból tudjuk, hogy 1880 körül ilyen gyűjtemények voltak a szabadkai, a zentai, a zombori és az újvidéki gimnáziumban. Úgy tűnik, a legserényebb munka Szabadkán folyt, talán éppen a vármegyei társulat megindulását szorgalmazó Iványi jóvoltából.

Az sem lehet véletlen, hogy a később megalakult társulat számos kezdeményezője között Iványin, a szabadkai gimnázium tanárán kívül még két gimnázium igazgatójának a nevét is fellelhetjük: Đorđe Radićet Zomborból és Frankl Istvánét Újvidékről.

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat megalakítására 1883. május 11-én került sor Zomborban. Körülbelül ugyanabban az időben, amikor a legelső bácskai régészeti összefoglaló munka elkészült Szabadkán.⁷ A Történelmi Társulat fennállásának 35 éve alatt nagyon jelentős szerepet játszott a történelmi és más rokon tudományok művelésének megindításában és fejlesztésében valamint a régészet addig alig művelt területén. A későbbiekben az igen élénk aktivitást mutató terepi kutatások eredményei folyamatosan helyet kaptak a társulat által indított és kiadott évkönyvek hasábjain (A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvei, I–XXXIII. 1885–1918, Zombor). Ezúttal több oknál fogva nem tűzhattük ki célul a folyóirat 33 évfolyamában, illetve kötetében megjelent régészeti cikkek, dolgozatok és közlemények értékelését, habár ez a feladat is megérdemelné a fáradságot. Megelégszünk azzal az általános megállapítással, hogy az évkönyvek mindvégig híven tükrözték a vármegye területén történt régészeti eseményeket. Továbbá bennük sor került nagyobb számú értékes régészeti lelet bemutatására és egypár sikeres tervátatás leírására is. A fentiek mellett legalább olyan fontosnak mondható az a szerep is, amelyet a társulat és annak folyóirata játszott azzal, hogy köréje csoportosultak a buzgó, önkéntes kutatók, alkotók. Ezeknek a kutatóknak a munkássága nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Bácskában lépést tartottak a kutatások a szomszédos területeken folyó tevékeny munkával. Így itt — Bánáttal és Szerémséggel együtt — időközben híressé vált egy sor régészeti lelőhely, és ma több régi, jól bejáródott múzeumi intézménnyel dicsekedhetünk.

Ha neveket akarunk kiemelni, akkor a már említett Iványi István mellett az itteni kutatók közül feltétlenül megérdemlik, hogy foglalkozzunk velük: Dudás Gyula, Gubitzka Kálmán, Cziráky Gyula, Góhl Ödön, Bibó-Bige György, Roediger Lajos — a Pestiek közül Henszlmann Imre, Szegedről pedig Móra Ferenc.

Dudás Gyula, aki elsősorban történelmi kérdésekkel foglalkozott, Zenta környékéről és más vidékekről egy sor régészeti lelőhelyet, leletet publikált. Emellett ő állította össze és nyomatta ki a második bácskai régészeti szintézist is.⁸ Ennek a munkának, egy-két adattól eltekintve, ma már csak kutatástörténeti jelentősége van. Dudás nevéhez fűződik a vármegyei monográfia megszerkesztésének az érdeme is, mely munkából, természetesen nem maradt ki a régészet sem.⁹

Külön fejezet Dudás munkásságának az a része, amely az úgynevezett bácskai „római sáncok” kérdéséhez fűződik, és az a rész, amely a halmok és egyéb földművek problematikájához köthető. Ezekkel a témákkal foglalkozó írásai számbelileg is számottevőek, de főleg azért fontosak, mert ezen a területen úttörő szerepük nem kétséges. Amellett Dudás megfigyelései sok tekintetben még ma is hasznos útmutatásul szolgálnak a kutatóknak, sőt, némely esetben maradandó értéket képviselnek, mivel a még száz évvel ezelőtt tanulmányozott jelenségek egy része azóta teljesen eltűnt a föld színéről.

A nagy kutatói és irodalmi munkásságot kifejtő Dudás Gyula mellé felsorakozott a többi kutató is. Köztük Gubicza Kálmán, aki érdeklődési és

kutatási területét Bácska majdnem egész területére kiterjesztette, de főleg a Monostorszeg környéki sírmezőket ásatta. A múzeumi és régészeti mozgalom bácskai kulminációjának világháború előtti éveiben — a XX. század kezdetén — teljes egészében fel akarta vázolni az ősrégészeti kutatás akkori problematikáját és leszűrni az abból következő feladatokat.¹⁰ Munkája értékes adalékokat nyújt a korabeli ismeretekről, ennél fogva kutatástörténeti szempontból is jelentős. Gubiczától származik egyébként Bácska régészetének harmadik összefoglalása.¹¹

Nagy szorgalmával Cziráky Gyula el nem évülő érdemeket szerzett a gombosi őskori telep és más lelőhelyek feltárásában, illetve feldolgozásában. Ezekről hatalmas régészeti anyagot hordott össze.¹²

Roediger Lajos érdeklődése szintén széles körű. Munkásságát mégis talán a műemlékvédelem köré csoportosíthatnánk. Egyebek között elsőnek állította össze az addig megállapított bácskai műemlékek részletes jegyzékét, amelyet a Történelmi Társulat 1901-es évkönyvében hoztak nyilvánosságra.¹³

Henszlmann Imre, a kiváló műtörténész is végzett errefelé kutatásokat. Érdeklődésének tárgya Bács és vidéke volt, az ott fellelhető középkori építészeti emlékek.¹⁴ Ő volt tulajdonképpen a középkori építészeti emlékek kutatásának megindítója. Első megvalósítója annak a feladatnak, amelynek érdekében a későbbiek folyamán olyan kevés tétetett, sőt, még a mai nap is elég kevés történik.

Góhl Ödön írt ugyan néhány régészeti tárgyú cikket, elsősorban azonban numizmatikával foglalkozott. Ezen a területen igazán magas szintet ért el. Az akkori ismeretekhez viszonyítva, 1894-ben nagy figyelmet keltő tanulmányt írt a római pénzverésről. Tanulmányát a Szabadkai Főgymnásium 1893/94. évi értesítőjében nyomtatták ki. Csak sajnálni lehet, hogy az a nagyszerű római pénzgyűjtemény, amelyet Pestre való távozása előtt hagyott a gimnáziumra, az I. világháború befejezése után tönkrement.

Zomborban egy másik numizmatikai gyűjtemény létesült, amely, szerencsére, ha nem is eredeti állapotban, de a mai napig fennmaradt. Ez a kollekción, amely európai viszonylatban is párját ritkította, ifj. Frey Imre áldozatos munkásságának eredményeképpen jött létre. A gyűjtemény az óriási értéket képviselő numizmatikai tárgyú könyvtárral együtt ma a zombori Városi Múzeumban van elhelyezve.

A kutatók fenti névsorából nem hagyhatjuk ki a valamikori szegedi Városi Múzeum régészenek, Móra Ferencnek a nevét sem. Olyan érdemei vannak a Tiszavidék régészeti felkutatásában, amelyek nem hagyhatók figyelmen kívül. Az I. világháború előtt rendszeresen eljárta Zenta, Ada, Mohol környékére, és több jelentése maradt ránk az ottani régészeti leletekről, régészeti lelőhelyek állapotáról.

A kolozsvári Egyetem és Nemzeti Múzeum munkatársai között az első világháborút megelőzően néhány igazi régész-kiválóság működött. Roska Márton Perjámoson végzett kitűnő ásatásai és más kutatók bácskai körutai jelzik, hogy érdeklődésük a viszonylag távol eső Tisza- és Dunavidék (Vajdaság) régészeti problémáira is kiterjedt. A kolozsvári Dolgozatokban találjuk meg ennek az érdeklődésnek konkrét nyomait.¹⁵

Lássuk azonban az érem másik oldalát is.

Monostorszegről írva, Iványi István egy helyütt a következőkről tudósít: „Egy 90 éves öreg még emlékezik, hogy a falu mögött elfolyó Dunából két

templom- és egyéb épületromot látott kiemelkedni, amit most már mindent a Duna elnyelt; az lett volna a régi Bodrog? Bevallják azt is, hogy a múlt években egy vörös feliratos követ találtak a régi telep templomában, amely bizonyára felvilágosítást adhatott volna Bodrogra vonatkozólag, hanem lelkészök és a szolgabíró a Dunába vetették, nehogy idővel az urak között sok veszekedések okozójává lehessen.”¹⁶

A fenti példát annak illusztrálására hoztuk fel, hogy a régészeti és történelmi kutatási mozgalom komoly kutatók munkája ellenére sem részesült minden szinten kellő támogatásban.

Még szerencsének mondható, hogy a múlt század harmadik harmadában egy fontos tényező elősegítette a kutatásokat. Ez az új és nagyon hatékony tényező az az akció, amely a történelmi kutatások fellendítését célozta abból az alkalmából, hogy 1896-ban volt ezer éve annak, hogy Árpád első egységei megérkeztek a Kárpát-medencébe. Ebből kifolyólag egymást érik az egyes városi és területi monográfiák (Szabadka¹⁷, Újvidék¹⁸, Gombos¹⁹, Bács-Bodrog vármegye²⁰), amelyekben a régészet eredményei is helyet kaptak.

Ezekben az években, pontosabban 1892-ben alakult meg Szabadkán a „Közkönyvtár-egylet”, amely bár egy városi könyvtár létesítését tűzte ki célul maga elé, foglalkozott régészeti, történelmi jelentőségű és egyéb tárgyak gyűjtésével is. Három évvel később, 1895-ben ezeket a párhuzamos aktivitásokat szentesítették, és az egylet nevét is módosították; ezentúl „A Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum Egylet” néven szerepelt.²¹ Mivel ennek az egyletnek a története két helyen is fel van dolgozva,²² itt megelégszünk annyival, hogy megállapítjuk, a szervezet hathatósan járult hozzá mindahhoz, amit ma úgy foglalthatnánk össze, hogy a vajdasági régészeti kutatás problematikája. Gyűjteményei által ugyanúgy hozzájárult ehhez, mint a tagjai által megjelentetett számos nyomtatott közlemény útján is. Az Egylet három évi jelentést is kiadott, de a tagok érdeklődési köréből, valamint szellemi feszítettségéről talán egy 1901-ben megjelent könyv által alkothatunk leginkább fogalmat. Bibó-Bige György Praehistoriájáról van szó.²² Művének megírásakor a szerző nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint vázolni az európai őstörténet legfontosabb szakaszait. Úgy tartjuk, a könyv értékét emeli az a tény, hogy egy Bácskában megjelent régészeti munkában először találjuk meg a több mint 30 évvel korábban közzétett darwini tanokat az ember származásával kapcsolatban.

De nemcsak a monográfiákban és a fenti műben nyilvánult meg a szintézisre való törekvés. Ilyen jelnek tekinthetjük a régészeti kiállításokat is.

Ennek a fejezetnek külön érdekessége, hogy az első nyilvános régészeti kiállítás, az irodalom adatai szerint, Apatinban nyílt meg Thim J. szervezésében.²³ A második Szabadkán volt megtekinthető.²⁴ Itt „szabadkai múzeumról” van szó, amely jól működik, sok a látogatója. Sőt, a szabadkaiak egy olyan múzeumi folyóirat megindítását is javasolják, amelynek az lenne a feladata, hogy összekesse az ország területén működő vidéki múzeumok tevékenységét és a muzeológia művelőit. A háború előtti legnagyobb és legértékesebb gyűjtemény, a Történelmi Társulat állandóan növekvő zombori gyűjteménye, csak 1905 táján lesz a nagyközönség számára is hozzáférhető.²⁵

Eddig még senki sem világította meg annak a jelenségnek az okait, amelynek lényege abban nyilvánult meg, hogy a mozgalmas, kutatásokban bővelkedő két évtized után, a tizes évek közepén sok tekintetben a hanyatlás jelei mutatkoztak. Mi ennek a magyarázata? — Látszólag objektív okok nem álltak fenn,

mivel azonban az akkori általános társadalmi mozgások felméréseit még nem végezték el, választ erre a problémára most nem adhatunk. Hogy a visszaesés milyen méreteket öltött, arra jellemző például, hogy Szabadkán feloszlott a múzeum-egylet, s a gyűjteményeket összecsomagolták és elraktározták.²⁶ A Történelmi Társulatban sem volt többé olyan pezsgő régészeti aktivitás, mint régebben. Gubicza Kálmán és még néhány ember működése jelent csak kivételt. Mintha a kivétel a szabályt erősítené, Gubicza ásatásainak egyikét (ha nem pont a legjelentősebbet!) éppen Kishegyesen, egy akkoriban felfedezett avarkori temetőben végezte. Három alkalommal, 1906-ban, 1907-ben és 1909-ben ásatott. Feltárásának eredményeit az akkori követelményeknek teljesen megfelelő színvonalon hozta nyilvánosságra.²⁷ Gubiczával párhuzamosan még Pogány Jenő végez jelentősebb feltárást Gombos közelében egy nagyobb népvándorláskori és középkori temetőben (szarmaták, avarok, Árpád-kor).²⁸ Ha még ifjabb Frey numizmatikai tárgyú kevés számú írását is megemlíjük, ki is merítettük az aktív kutatók jegyzékét.

Így találja a bácskai kutatást az I. világháború. Mondani sem kell talán, hogy a világegés nem kedvezett a kutatásoknak. A Történelmi Társulat évkönyveiben 1918-ig, a beszüntetésig csak egyetlenegy numizmatikai vonatkozású írás jelent meg. Ez az adat egymagában is sokat elárul. 1916-ban meghalt Gubicza Kálmán is, aki után már csak a pusztá, alig vegetáló egylet maradt. De annak az órái is meg voltak már számlálva.

A belgrádi belügyminisztérium rendeletére feloszlatták a Történelmi Társulatot. További intézkedések vele kapcsolatban azonban nem történtek. A kontinuitás teljesen megszakadt, mert az elkövetkező években — egészen 1936-ig — minden aktivitás szünetelt.²⁹ A jövő kutatásának nagy szerencséje, hogy a régészeti és numizmatikai gyűjtemény megmaradt.

Az új közigazgatás nem tartotta szükségesnek a korábbi társulat fennmaradását. A zombori értelmiség is megfeledkezett róla. Majdnem húsz évre volt szükség, míg világossá vált, legalábbis azok előtt, akik azokban az időkben tehettek valamit, hogy a város kulturális élete mennyit veszít azáltal, hogy senki sem folytatja a hagyományok ápolását. Volt ennek a felocsúdásnak egy másik, konkrétabb indítéka is, amelyről azonban alább lesz szó.

A volt társulat újraélesztésére 1936-ban komoly kísérlet történik. Rendkívüli közgyűlést hívnak össze, amelyen ünnepélyesen megalakítják a Zombori Történelmi Egyletet (Somborsko istorisko društvo). Számba veszik a gazdag hagyatékot, és komoly viták folynak a jövő feladatairól. A jelentésekből kitűnik, hogy gazdátlanságuk ellenére is zömében megmaradtak az egyes gyűjtemények, s elkerülték a hasonló kollekciók hagyományos sorsát — a szétszóródást.

Az újból mozgásba hozott egylet egy év leforgása alatt kiadott egy évkönyvet is (Godišnjak Istoriskog društva u Somboru, Sombor 1936/37). De ezzel mintha a hivatását teljes egészében el is végezte volna, az egylet megragadt a semmittevés kátyújában. A megvitatott és elfogadott óriási programból alig valósult meg valami; és természetesen a régészeti kutatásokból sem lett semmi.

Jóval korábban, még 1927 őszén, Újvidéken megalakult az Újvidéki Történelmi Egylet (Istorisko društvo u Novom Sadu). Célkitűzései között

ott szerepeltek a régészeti kutatások is. A társulat jól szerkesztett és pontosan megjelenő évkönyv-sorozatának (Godišnjak Istoriskog društva u Novom Sadu) első évfolyamát is egy régészeti közlemény nyitja meg, amely a híres, az úgynevezett „csurogi ezüstleletet” ismerteti. A folytatás azonban a régészet szempontjából nem volt olyan kedvező, mint a kezdet. Később abszolút túlsúlyba jutottak a kultúrtörténeti és más írások, kifejezésre juttatván a kutatások majdnem teljes hiányát. Igaz, az egylet vezetősége működésének mindjárt a kezdetén kidolgozott egy kimerítő kérdőívet, amelynek segítségével a befutott válaszok alapján számba akarta venni az összes történelmi jelentőségű és régészeti lelőhelyeket a Dunai Bánság (a mai Vajdaság és Baranya) területén. A visszaküldött íveken feltüntetett adatokat Miodrag Grbić, a belgrádi Nemzeti Múzeum munkatársa rendezte. Végeredményeit felhasználva, szerkesztette meg Aleksandar Deroko — szintén Belgrádból — a Dunai Bánság történelmi és régészeti lelőhelyeinek térképét, amelyet 1935-ben publikáltak.³⁰ Az alapvető fogyatékoságok mellett ennek a munkának a legszembetűnőbb és talán a leglényegesebb hibája, hogy kizárólag a kérdőívekre befutott válaszokra támaszkodott, teljesen figyelmen kívül hagyva a korábbi, igaz, magyar nyelvű irodalmat.

Körkérdésekkel természetesen nem lehetett megoldani a kutatások hiánya okozta problémát. Céltudatos kutatásokat pedig Vajdaságban senki sem folytatott. Bácskában sem végeztek a két világháború között számottevő ásatásokat. Sőt, Bánát és Szerémség területéről is csak három jelentősebb akcióról van tudomásunk, s azok közül is az egyiket a Harvard Egyetem Régészeti Intézete szervezte.

Nemhiába mondta Nikola Vulić, a Nemzeti Múzeum jeles szakembere, hogy a Történelmi Egyletnek sokkal nagyobb gondot kellene fordítania a régészeti kutatásokra. Amit még ehhez a kijelentéséhez hozzátett, azt a fennálló állapotokra nagyon jellemzőnek tartjuk; azt javasolta ugyanis, hogy egy szakembernek be kellene járnia Vajdaságot azzal a céllal, hogy megállapítsa, hol — és milyen sorrendben — kellene ásatásokat végezni.³¹ Az ilyen tervek, javaslatok csak a teljes stagnálást jelenthetik.

Vulić szavait annak ellenére sem követték tettek, hogy a Dunai Bánság 1930-as költségvetésében nagyobb összeget irányoztak elő a bánság területén fennálló múzeumok és régészeti gyűjtemények támogatására. Bácskában múzeum nem volt, csak egy értékesebb régészeti gyűjtemény Zomborban. Ez arra készítette az újvidéki Történelmi Egylet vezetőségét, hogy kérelemmel forduljon a báni hatóságokhoz azzal a céllal, hogy a kérdéses összeget fordítsák a befagyasztott zombori gyűjtemény és a hozzá tartozó szakkönyvtár Újvidékre való szállítására.³² Ma már nem lehet megállapítani, hogy az indítványozott akció hol rekedt meg. Nincs azonban kizárva, hogy a zombori értelmiség akadályozta meg annak véghezvitelét. Valószínű, hogy ennek a kísérletnek a hatására mozdultak meg 1936-ban a zomboriak és keltették újból életre a korábban elorvasztott vármegyei történelmi társulatot. Korábban már utaltunk erre a feltevésünkre. Tény azonban, hogy minden maradt a régiben — a zombori gyűjtemény ügye ugyanúgy, mint a kutatásoké.

Mielőtt lezárnánk ennek a periódusnak a tárgyalását, még két figyelemre méltó teljesítményre kell kitérnünk. Az egyik Borislav Jankulov nevéhez fűződik, aki azzal az elhatározással fogott neki egész Vajdaság őstörténetének megírásához, hogy azt széles európai keretek közé illeszti. Művét több részletben teljes hat éven át (1934–1940) közölte az újvidéki Godišnjak. Munkájáról

elmondhatjuk, habár nem a legjobban sikerült, hogy korrektül pótolja mindazokat a mulasztásokat, amelyeket Grbić és Deroko röviddel előtte a történeti térkép szerkesztése alkalmával elkövettek: teljes egészében feldolgozta és beépítette munkájába az összes korábban publikált eredményeket.

Az őskort illetően a sikerültebb szintézis Grbić műhelyéből került ki. Ő ugyanis elvállalta a Történeti Egylet megbízását, hogy a Vajdaság múltját feldolgozó monográfia számára megírja Vajdaság őstörténetét. Tanulmánya a „Vojvodina” első kötetében jelent meg 1939-ben, amely — a régészet akkori állása szerint mérve — úttörőnek mondható.³³ Ugyanabban a kötetben jelent meg Jankulov tanulmánya is Vajdaság népvándorláskori történetéről, amelynek szintén nem egy sajátos pozitívuma van. Mindkettőjük tanulmánya olyan kísérlet, amely egy vajdasági szintézis kemény feladatával küzd s a mai napig is egyedülálló munka.

A háború, illetve a megszállás évei alatt, pontosabban 1943 folyamán több olyan vállalkozás történt, amely mind tudománytörténeti szempontból, mind pedig az elért tudományos eredmények miatt feltétlenül említést érdemel.

Abból a célból, hogy múzeumot rendezzenek be, a zombori városi hatóságok a Múzeumok Országos Főfelügyelőségével karöltve megbízták a szegedi egyetem régészeti intézetét, hogy azt a famózus zombori régészeti gyűjteményt csomagolja ki, tudományosan dolgozza fel, és készítsen nyilvános kiállítást.³⁴ A munka befejezése után a múzeum még ugyanabban az évben megnyílt.³⁵

Hasonló céllal dolgoztak az intézet szakemberei a szabadkai fiúgimnázium régészeti gyűjteményén is. Itt azonban nem fejezték be a munkát.³⁶

A muzeológiai tevékenységen kívül, ugyancsak 1943-ban, Zenta környékén három nagyobb ásátás is kezdetét vette. Az egyik egy Adorján közelében megbolygatott avar temető megmentésére irányult; ásató a Szegedi Embertani Intézet, vezetője Csallány Dezső múzeumigazgató.³⁷ Egy másik, határozottan sikeresnek mondható akció keretében a Szegedi Régészeti Intézet Foltiny István és Korek József vezetésével Paphalmon két helyen is ásátott. Mindkét lelőhelyen Árpád-kori temetőket bontottak fel, illetve csak megkezdték azok feltárását.³⁸ A harmadik ásátással Korek József a Zenta-kisbátkai rézkori és késő középkori temető maradványait kutatta.³⁹

Ezekkel az ásátásokkal le is zárult a Bácskában folyó régészeti kutatás első nagy szakasza. A háború után teljesen új utakon indult el a munka. Mielőtt azonban ennek az új szakasznak az eredményeit értékelnénk, fel kell vázolni a Bánátban és a Szerémségben végzett kutatások eredményeit. Reméljük, hamarosan alkalmunk nyílik arra is.

JEGYZETEK

¹ L. F. Marsigli: *Danubius pannonico-mysicus*. Amsterdam, 1726. Mellékesen jegyezzük meg, hogy az emített könyv, amely valószínűleg tárháza a földrajzi, régészeti, történeti, geológiai, biológiai, néprajzi stb. adatoknak, Marsigli munkásságának csak kis részét tartalmazza. Bolognában, a Marsigli alapította *Académia* birtokában, több mint tízezer kézirat, jegyzet, rajz, akvarell áll immár 250 éve kiadatlanul. Ezek az iratok nagyobb részben a történeti Magyarország területére vonatkoznak, s közöttük minden bizonnyal jócskán akadnának olyan fontos adatok is, amelyek a mai Vajdaság valamely területére vetnének újabb fényt. Lodovico Frati 1928-ban 162 nyomtatott oldalon adta közre ennek az emített anyagnak a katalógusát.

- ¹ Régiségyűjtés Bácskában 1839-ben. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. XXVIII. (1912), 29. o. A továbbiakban rövidítve: BBTÉ.
- ² Katona Pál: Istorijat muzeja. (Građa za monografiju Sente, Kulturni život III.) Zenta.
- ³ Joseph Dörner: Das Banat. Presburg, 1839.
- ⁴ Ds. (Dudás Gyula): A történelmi társulat. Bács-Bodrog, II. (1879), 32. o., Pacsér.
- ⁵ Iványi István: Felhívás egy Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat érdekében. Századok XIV. (1880), 778. o.
- ⁶ Iványi István: A szabadkai régiségek és vidékünk őskora. A Szabadkai Főgymnásium Értesítője az 1882/83. évre. Szabadka, 1883.
- ⁷ Dudás Gyula: Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei. Zenta, 1886.
- ⁸ Dudás Gyula (szerk.): Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája. Zombor, 1898.
- ⁹ Gubicza Kálmán: A bácskai ősemberi-telepek kinyomozásának kérdéséhez. BBTÉ, XIX. (1903), 173. oldal.
- ¹⁰ Gubicza Kálmán: Bács-Bodrog vármegye őskora. (Magyarország vármegyéi és városai (Bács-Bodrog II.), Budapest, é. n.)
- ¹¹ Cziráky Gyula: Gombos (azelőtt Bogojeva) régi emlékei. BBTÉ, XVIII. (1901), 99. o.
- ¹² Roediger Lajos: A Bács-Bodrog megyében levő 1901. június hó 30-ig összegyűjtött romok, emlékszobrok, ősrégészeti építmények és temetőhelyek, régi faluhelyek stb. jegyzéke. BBTÉ, XVII. (1901), 225. o.
- ¹³ Henszlmann Imre: Jelentés. Archaeológiai Értesítő, 1872., 37–39, 57–60, 73–79, 89–94. Részletek a Bács körül eszközölt ásásokokról szóló jelentésből. Bács-Bodrog I. (1878), 26. o.
- ¹⁴ Dolgozatok, 1911., 31, 39. o., Kolozsvár.
- ¹⁵ Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I., 40. o., Szabadka, 1889.
- ¹⁶ Iványi István: Szabadka sz. kir. város története I., Szabadka, 1886.
- ¹⁷ Erdőjehelyi Menyhért: Újvidék története. Újvidék, 1894.
- ¹⁸ Cziráky Gyula: Bács-Bodrog vármegyei Bogojeva és Gombos múltja. Zombor, 1898.
- ¹⁹ S. F.: Néhány szó a közkönyvtárról. Bácskai Ellenőr (Szabadka), 1897. XII. 2.
- ²⁰ Mirko Dr. Sulman: Istorijat Gradskog muzeja u Subotici. Rad vojvodanskih muzeja 2. (1953), 217. o.
- ²¹ Szekeres László: A szabadkai régészeti kutatás története. Úzenet I. (1971), 448. o.
- ²² Bibó-Bige György: Prachistoria, Az ember a történelmi kor kezdetéig. Szabadka, 1901.
- ²³ -R -S (Roediger Lajos): Régészeti kiállítás Apatinban. BBTÉ, XVII. (1901), 81. o.
- ²⁴ Archaeológiai Értesítő, 1904., 383. o.
- ²⁵ Gubicza Kálmán és Trencsény Károly: A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Múzeumának képes kalauza. Zombor, 1908.
- ²⁶ Archaeológiai Értesítő, 1906., 93. o.
- ²⁷ Gubicza Kálmán: A kishegyési sírmező. BBTÉ, XXII. (1906), 23., 77.; XXIV. (1908), 124., 176.; XXV. (1909), 79., 117. o.
- ²⁸ Ua. A kishegyési régibb középkori temető. Archaeológiai Értesítő, 1907., 346; 1911., 122. o.
- ²⁹ Pogány Jenő: Gombosi sírmező (Bács-Bodrog). Archaeológiai Értesítő, 2908., 404. o.
- ³⁰ Ua. Gombosi sírmező. BBTÉ, XXV. (1909), 6. o., XXIV. (1913), 55. o.
- ³¹ Godišnjak Istorijskog društva u Somboru. 1936/37., 301. o., Sombor, 1937.
- ³² Deroko Aleksandar: Karta starina Vojvodine. Novi Sad, 1934.
- ³³ Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu. IV. (1931), 177. o.
- ³⁴ Uo. 176., o.
- ³⁵ Vojvodina I., Novi Sad, 1939.
- ³⁶ Párducz Mihály: A Bácskai Múzeumról. Kalangya, XII. (1943), 521. o.
- ³⁷ Banner János: A Bácskai Múzeum megnyitása Zomborban. Délvidéki Szemle, 1943., 563. o.
- ³⁸ Úzenet I. (1971), 452. o.
- ³⁹ Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. 78. o., Budapest, 1956.
- ⁴⁰ Foltiny I. - Korek J.: A csecei középkori templom és temető. Az Aföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. (1944–1945), 149. o., Szeged, 1946.
- ⁴¹ J. Korek: Groblje kasnog bakarnog doba i eneolitsko naselje u Senti. Rad vojvodanskih muzeja, 7. (1938), 21. o.

REZIME

PREGLED ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA U BAČKOJ DO 1945. GODINE

Na osnovu nekoliko objektivnih i subjektivnih okolnosti autor deli istorijat arheoloških istraživanja u Vojvodini na tri teritorijalne jedinice: Bačka, Banat i Srem. Odvojeni putevi na naznačenim područjima — ne računajući međuratni period, kada se zapaža zastoj u istraživanjima — mogu se pratiti bez teškoća sve do 1945. godine.

Prva istraživanja zemljanih utvrđenja i šančeva vršena su prvi put od strane grofa L. F. Marsiglija nakon bitke kod Sente (1697).

Posredna zaštita vršena je i za vreme XVIII veka putem unosenja podataka o arheološkim objektima u geografske i katastarske karte.

U prvim decenijama bilo je nekoliko privatnih zbirki starina na ovom području. 1847 Matica Srpska u Budimu osniva muzej iz čijih zbirki izrasta mnogo kasnije Vojvođanski muzej. U Senti već 1848. godine postoji gradska arheološka zbirka.

Organizovan rad na prikupljanju i istraživanju starina, međutim, otpočinje kasnije, osnivanjem Istorijskog društva Bač-Bodroške županije u Somboru (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat). Dotle ulogu čuvara starina obavljaju gimnazijske arheološke zbirke (Subotica, Senta, Sombor, Novi Sad).

Istorijsko društvo okuplja sve snage i preko svog organa, Godišnjaka (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve I—XXXIII, 1895—1918) razvija i usmerava istraživački rad.

Od značajnijih imena spomenuti su Gy. Dudás zbog svestranog istraživačkog rada i plodnog literarnog delovanja. Zatim I. Iványi zbog svojih zasluga oko osnivanja Društva; K. Gubicza zbog niza značajnih iskopavanja, Gy. Cziráky zbog sistematskog istraživanja okoline Bogojeva, L. Roediger zbog svojih zasluga oko zaštite spomenika, kao i I. Henszlmann (Bač) i drugi.

Među potencijalnim razlozima relativno brzog razvoja istraživačke delatnosti navodi se akcija proučavanja prošlosti koja je pokrenuta u čast Milenija (hiljadugodišnjice dolaska Mađara u Karpatski basen pod vodstvom Árpáda).

Istraživačku i literarnu delatnost pratila je i akcija oko otvaranja arheoloških izložbi (Apatin, Subotica, Sombor). Nastojanje stvaranja sinteze, pored izložbi, možda se ipak najbolje ogleda u knjizi Gy. Bibó-Bige koja se bavi sveopštom praistorijom čovečanstva a štampana je u Subotici 1901. godine.

Međutim, u prvoj deceniji XX veka dolazi do izvesnog zastoja, zahuktala delatnost se usporava. Kontinuitet održava tek nekoliko istraživača, među njima i K. Gubicza koji — veoma zanimljivo — u to doba vrši svoja najzapaženija iskopavanja u Malom Idošu. Svetski rat skoro u potpunosti zaustavlja naučni rad.

Posle rata ovo stanje i dalje traje. Istorisko društvo se dekretom raspušta a do pokušaja da se on ponovo oživi dolazi tek 1936. godine verovatno zbog pokušaja Istorijskog društva u Novom Sadu da se bogate zbirke i veoma vredna biblioteka tog nekadašnjeg društva prenesu u Novi Sad, sedište banovine. Nažalost Istorisko društvo u Somboru nije ispunilo obećanja.

Još 1927 godine osnovano je Istorisko društvo u Novom Sadu koje je proklamovalo da će vršiti i arheološka istraživanja. U tom cilju sastavljena je iscrpna anketna lista sa ciljem da se pakupe podaci o arheološkim i istoriskim spomenicima. Prikupljene podatke sredo je M. Grbić. Na osnovu njegovih rezultata sastavio je. A. Deroko Kartu starina Vojvodine (Novi Sad, 1935). Najveći nedostatak ove publikacije jeste u tome što nisu uzeti u obzir ranija istraživanja niti podaci iz starije literature.

Uostalom Istorisko društvo se kasnije nije dovoljno zauzeo za vršenje istraživanja. To se vidi i po primedbi koju je uputio na njegovu adresu. N. Vulić koji predlaže da se pristupi ispitivanju značajnijih lokaliteta. Rađeno je veoma malo i nepovezano. Ono što je vredno pažnje jesu radovi B. Jankulova o praistoriji Vojvodine, objavljeni u Godišnjaku društva između 1934—1940, gde je autor obradio sve postojeće podatke ispravljajući time ranije učinjene greške. Osim njega, u nešto kraćem obliku, publikovao je sintezu praistorije Vojvodine M. Grbić u prvom tomu monografije Vojvodine (Novi Sad, 1939). U istom tomu je objavljena i studija B. Jankulova o periodu seobe naroda u Vojvodini.

Za vreme okupacije, tokom 1943. godine, vršena su obimnija arheološka istraživanja od strane Arheološkog i Antropološkog instituta Univerziteta u Segedinu (I. Foltiny—J. Korek) kod Sente i Nadrljana. Naučno je obrađena somborska arheološka zbirka (J. Banner) i otvoren muzej u Somboru. Slični napori vršeni su i u Subotici ali do otvaranja muzeja nije došlo.

РЕЗЮМЕ

ОБЗОР АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В БАЧКЕ ДО 1945 ГОДА

На основе несколько объективных и субъективных обстоятельств автор разделил историю археологических исследований в Воеводине на три территориальные области: Бачка, Банат и Срем. Если не считать период времени между двумя войнами когда чувствуется затишье в исследовательских работах — отдельные пути исследования могут быть намечены без особых трудностей вплоть до 1945 года.

Первые исследования крепостей и траншей были проведены графом Л. Ф. Марсиглием после битвы у Сенты (1697 г.).

Посредственная защита проведена и в 18. веке, когда данные об археологических объектах введена в географические и кадастровые карты.

В первые десятилетия, в этих областях существовало несколько частных собраний археологически ценных предметов. В 1847 году Матица Србска в Будиме положила основы музея из собраний которого гораздо позже развился Музей Воеводины. В Сенте уже в 1848 году существует городское археологическое собрание.

Но организованная работа по накоплению и исследованию археологических ценностей начинается гораздо позднее, учреждением Исторического общества комитта Бач-Водрог в Сомборе (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat). До тех пор археологические ценности хранятся в археологических собраниях гимназий (Суботица, Сента, Сомбор, Новый Сад).

Историческое общество развёртывает обширную деятельность и Алманах — ежегодник — становится образом органом развивающим и направляющим исследовательскую работу.)

Среди выдающихся деятелей находим имена Дудаш Д. — всестороннего исследователя и писателя; затем, Ивани И. — заслуженного деятеля, основоположника Общества; Губиц К. — ведущего систематические исследования в окрестностях Богоева; Редигер Л. — защитника памятников; Генслман (Бач) и других.

Довольно быстрое развитие исследовательской деятельности объясняется усиленным изучением прошлого, следовательно, изучением прошлого в чст десятилетия прихода венгров ведомых Арпадом в карпатский бассейн.

Исследовательская и литературная деятельность развивалась наряду с открытиями археологических выставок в Апатине, Суботице, Сомборе. Однако, в 1901 годами опубликована книга Биво-Биге Д. занимающаяся древней историей человечества, даёт всеобъемлющий синтез всех стараний на этом плане.

Между тем, первое десятилетие 20. века является порой затишья — развивавшаяся деятельность обавляет ход. Только некоторые исследователи, среди которых следует упомянуть имя Губиц К. именно в то время — и это очень интересно — совершил свои самые значительные в геологическом отношении раскопки в Малом Идёше. Мировая война почти совсем останавливает развитие научной деятельности в этом направлении.

После войны та же обстановка затишья продолжается. Историческое общество одним посталением отменено и попытка возобновить его деятельность делается только в 1936 году, наверно, благодаря желанию Исторического общества в Новом Саду поместить очень богатые собрания и библиотеку этого общества у себя в Новом Саду, в столице Воеводины. К сожалению, Историческое общество в Сомборе не выполнило своих обещаний.

В Новом Саду ещё в 1927 году учреждено Историческое общество обещавшее заняться археологическими исследованиями. С той целью составлен обширный вопросник, чтобы собрать данные об археологических памятниках. Собранные данные обработаны М. Грбичем. Благодаря ему, А. Дероко сочинил карту древних археологических памятников, находок Воеводины (Новый Сад 1935 год). Жаль, что в этой публикации автор не пользовался данными прежних исследований и данными древней литературы.

Впрочем, Историческое общество позже не очень занялось исследованиями. Об этом свидетельствует и заметка А. Вулича, предлагающего продолжать исследования определённых областей. Сделано всё-таки очень немного,

работано с урывками. Достойны внимания работы Янкулова насчёт древней истории Воеводины, опубликованные в Альманахе общества (1934—1940). В своих трудах Б. Янкулов обработал всё существующие данные таким образом как будто исправляя все заранее сделанные ошибки. Кроме того, в сокращённой форме в первом томе монографии Воеводин (Новый Сад 1939) Л. Грбич опубликовал синтез древней истории Воеводин. В том же томе напечатана и статья В. Янкулова о периоде кочевания народов в Воеводине.

Во время оккупации, в течение 1943 года работники Археологического и Антропологического институтов университета в Сегедине (И. Фолтини—И. Корек) занялись обширными археологическими исследованиями у Сенты и Надрльана. Научно обработано археологическое собрание Сомбора (И. Ваннер) и открыт музей в Сомборе. Подобные попытки делают и в Суботице, но, к сожалению, до открытия музея в то время так и не дошло.